

Veenendalers op de vlucht na doorbraak Grebbedijk

Toen in 1855 de Neder-Rijn buiten haar oevers trad veranderde Veenendaal in een binnenzee. Dertien bewoners verdronken en velen van de godvruchtige bewoners werden opgevangen in, hoe kan het anders een Godshuis: de Utrechtse Geertekerk. 'Het zijn de goedertierenheden des heeren, dat wij niet vernield zijn.'

GERT A. VAN BEEK

Op 5 maart 1855 werden onder andere Veenendaal en De Klomp zwaar getroffen door een watersnoodramp. Oorzaak van deze catastrofe was een winter met veel sneeuw en ijs gevolgd door plotse dooi. De winter van 1854-1855 blijkt zowel in Duitsland als in Nederland een echt ouderwetse winter te zijn geweest. De KNMI-gegevens van beide jaren vermelden 90, respectievelijk 94 vorstdagen, 18 en 33 ijsdagen en 7 respectievelijk 24 zeer koude dagen. Na weken zacht kwakkelweer werden zelfs temperaturen gemeten tot 20 graden onder nul. Vrij plotse-ling viel eind februari in Duits-

land de dooi in en ontstond er voor de Rijn een kritieke situatie. Door de aanvoer van veel smeltwater vanuit de bergen in Zwitserland en krakend ijsmassa's trad de rivier buiten haar oevers en braken de dijken. Zo kreeg de plaats Bingen aan de voet van de Hunsrück het zwaar te verduren.

'Vlucht! Het water komt!'

Ook de Grebbedijk tussen de steden Wageningen en Rhenen liep groot gevaar, vrijwel onmiddellijk kwam er dijkbewaking. Helaas kon men het tij niet keren, en de Wageningsse/Grebbedijk brak op maandag 5 maart rond de klok van 15.30 uur door bij Landgoed 'De Doove' in de Plassenwaard (Blauwe Kamer,

Veerweg, Plassenwaard). Er werd een gat geslagen van 100 tot 150 meter breed waar ijs en water met geweld naar binnen spoelden. De boerenhofsteden 'Het Verdriet' en 'Groote Doove' werden terstond met de grond gelijk gemaakt. In de Nude te Wageningen braken de bomen als lucifershoutjes af, en vanaf de Seinpost op de Bergrand klonken kanonschoten. Een renbode hoog gezeten op zijn paard vertrok met spoed naar het wolkammersdorp Stichts (300 inwoners) Veenendaal en De Klomp, met achter hem het aanstormende rivierwater van de Neder-Rijn. Aangekomen bij de grens van het dorp gelegen in de provincies Utrecht en Gelderland (de laatst twee genoemde plaatsen vielen onder de gemeente Ede) schreeuwde hij de bevolking toe: 'Vlucht, vlucht, het water komt!'

144

Gezicht op de overstroming bij Veenendaal, 24 maart 1855. Staalgravure door N. Sörensen, naar een tekening door L. Ed. Taurel. Illustratie: Het Utrechts Archief

Terwijl de noodklok van de grijze - nu witte - Oude Kerk begon te luiden, en het gebulder van het water in de verte al te horen was, baande God zelf door de woeste baren en brede stromen voor de vluchtelingen een pad. De eersten van hen stroomden het kerkgebouw en de Stichtse Molen (in 1860 door een orkaan verwoest) binnen. De consistoriekamer van de Oude Kerk werd ingericht als noodhospitaal, kinderen werden geboren, ouderen stierven. Rampzalig moet het er geweest zijn, als we bedenken dat de vluchtelingen 's nachts op de kerkbanken sliepen en nauwelijks voedsel hadden.

Verskillende mannen, vrouwen en kinderen zochten een veilig heenkomen naar de buurgemeenten Bennekom, Ede Barneveld, Elst en Amerongen. De laatste twee stelden tabaksschuren beschikbaar. Deze vluchtelingen sliepen 's nachts in de hollen van de bossen op Prattenburg, Dikwijls hoorde je hen zuchten: 'Hier scheen ons 't water t' overstroommen.' Dertien Veenendalers konden zich niet tijds in veiligheid brengen en stierven de verdrinkingsdood. Het overstromde gebied strekte zich uit over vier provincies: Gelderland, Noord-Brabant, Utrecht en Zuid-Holland.

Op de morgen van 6 maart leek Veenendaal herschappen in een binnenzee. Het *Post & Telegrafische Jaarverslag* van 1855 vermeldt dat door de overstroming in maart en de stuk geslagen dijk van de Rhijnspoorweg nabij Veenendaal de telegraaflijn werd beschadigd. Door enkele ellen noodlijnen aan te leggen kon de verbinding weer hersteld worden.

't Geweld onttoen

Vrijwel onmiddellijk na de ramp vertrok koning Willem III vanaf Paleis Het Loo in Apeldoorn naar de Wageningschen (of Grebbe)dijk. Op woensdag 7 maart overzag hij vanaf de Grebbe de vloed, vertrok naar het Veen, waar hij op zaterdag

Gezicht op de markt te Veenendaal met op de achtergrond de Ned. Herv. kerk. Pentekening door Chr. Schut, 1984. Illustratie: Het Utrechts Archief

10 maart opnieuw arriveerde. Komende vanaf station Veenendaal-De Klomp voer men hem per aak naar het marktplein. Burgemeester H. van de Poll en wethouder H.G. van der Poel ving hem op.

Gezamenlijk werd een bezoek gebracht aan het al reeds genoemde Godshuis, waar de toestand steeds verder verslechterde. Direct werd ook een commissie in het leven geroepen waarin onder andere predikant C.J. Kraft zitting nam. Omdat de Veenendalers geëvacueerd moesten worden naar de stad Utrecht, was ook daar een commissie benoemd bestaande uit onder andere Mr. J.G.J. Baron van Ittersum en A.G.J. Baron Taets van Amerongen. Deze twee moedigen de ruim 450 vaders, moeders met hun zuigelingen plus kinderen en ouden van dagen aan te vertrekken naar de warme Ned. Herv. Geertekerk (nu Remonstrants).

En zo vertrok op zondag 11 maart vanaf de Emminkhuizenberg (Zwarte Brug) een speciale trein met vluchtelingen, die daar met schuiten naar toe waren gevaren, naar de stad. Dertien inwoners konden niet meer mee. Zij waren verdrinken in het ijskoude water. Na uitgestapt te zijn, vertrok de stoet lopende vanaf de Jeremiabrug naar het Geertekerkhof, aange-

gaapt door de Utrechters. Wie een (gratis) bewijs van toegang tot de Geertekerk had en deze afgaf bij binnenkomst mocht de Veense vluchtelingen bekijken en bewonderen. Giften aan de hulpbehoevenden was verboden, maar bij de kerkdeur was een bus geplaatst.

Op zondag 18 maart 1855 opende Ds. J.H. Bösken uit Utrecht de dienst in de Geertekerk door na het votum en groet psalm 66:6 ('Door 's Hoogsten arm 't geweld onttoen') te laten zingen. De tekst uit de bijbel die de predikant had gekozen, kwam uit de Klaagliederen van Jeremia, hoofdstuk 3:21-23: 'Dit zal ik mij ter harte nemen, daarom zal ik hopen. Het zijn de goedertierenheden des HEEREN, dat wij niet vernield zijn, dat Zijn barmhertigheden geen einde hebben. Zij zijn allen morgen nieuw. Uw trouw is groot.' Voor de zegenbede zong de gemeente nog het Gebed des Heeren: 10.

Veenendaal-De Klomp

In Veenendaal was de situatie inmiddels catastrofaal. Het water in de huizen stond 2,5 tot 3 meter hoog, terwijl het huisraad door de straten van het dorp rondreed. Tot overmaat van ramp brak op vrijdag 9 maart bij station De Klomp ook de spoor-dijk van de Nederlandsche Rhijn-

*Verpleging in de Utrechtse
Geertekerk van de door de
watersnood verdreven
Veenendalers
Tekening in gekleurd krijt
door W.C. van Dijk, 1855
Illustratie: Het Utrechts
Archief*

spoorweg Maatschappij. Niet alleen de telegrafie kwam stil te liggen, maar ook het treinverkeer en het postverkeer. Dus moest P&T voor een goed alternatief gaan zorgen, welk zij niet had. Door de ramp in de Gelderse Vallei was het lange tijd niet of bijna onmogelijk post te bezorgen. Slechts een enkele brief of pakje met daarop een 5 cent (donker tot lichtblauw), 10 cent (karmijn tot rood) of 15 cent (donker tot geeloranje) zegel met daarop koning Willem III bereikte de eindbestemming. In april verlieten tal van Veenendalers de Utrechtse Geertekerk om naar hun huis terug te keren - als dat niet verslonden was door het water -, de verbroken spoorwegverbinding te herstellen of te gaan werken. Nadat de Oude Hervormde Kerk grondig was gereinigd, vond de eerste dienst er weer in plaats op zondag 18 maart. Ds. C.J. Kraft preekte uit psalm 124. Een landelijke collecte kwam op gang en bracht veel geld op. Deze werd nog zeer lang jaarlijks herdacht op 5 maart met een herdenkingsdienst in het bedehuis. De laatste vond plaats in 1955. Sprekers waren toen Ds. A. Wisgerhof (Nederlands. Hervormd), burgemees-

ter A. Bakker, hoofdonderwijzer Dr. J.G. Thoomes en de Ds. J. Overduin (Gereformeerd.). De heer C.M. Bos sprak een declamatie over 'De Watervloed' uit. Aan de uitgang was de collecte bestemd voor de restauratie van de Geertekerk te Utrecht.

Gedenktekens

Deze zelfde dag onthulde Gerrit van Wijk, wiens familie op de rampdag vijf kinderen en een oude vader verloren, en Herman Jansen op de hoek Kerkewijk / Stationssingel in een plantsoen een monument. De tekst daarvan luidt:

WATERSNOOD

5 MAART

1855

Ontembaar brak het water

Door de dijken: Van huis

En hof en have moest men

Wijken. De Bovenkant van

Deze zuil wijst aan, hoe

Hoog hier toen het water

Heeft gestaan.

Naast dit monument bestaat ook nog een gedenksteen met de inscriptie:

Hoogte van de vloed op

Den 10 Maart 1855,

H. van Schoonhoven Iz.

In het Veenendaals Historisch Museum 'Het Kleine Veenloo' zijn enkele watersnoodschilderijen en prenten te bewonderen, en een zilveren inktpot met de inscriptie: 'Aan Mr. S. Baron van Heemstra, Commissaris des Konings in de Provincie Utrecht. Aangeboden door de Commissie voor de noodlijdenden door den watersnood te Veenendaal. Uit erkentelijkheid voor verleende hulp en bijstand gedurende den watersnood van 1855.'

In de provincie Utrecht of net daarbuiten (provincie Gelderland) zijn in verschillende plaatsen nog gedenksteden te vinden met daarop watersnoodteksten (Amerongen, Renswoude, Leusden en Dreumel) of overblijfselen van de watervloed zoals het Spinnemeer in Ederveen en het water achter het station Veenendaal-De Klomp. Wielen vindt men in de uiterwaarden van Lienden/Wageningen. Ook in de Utrechtse Geertekerk moet nog een gedenkplaque te vinden zijn.

140 jaar na deze watersnoodramp leek de geschiedenis zich te herhalen. Tijdens de hoogwaterperiode van 1995 dreigde de Grebbedijk op hetzelfde punt stond door te breken als op 5 maart 1855. Een uur lang heerste een lichte paniek in de Gelderse Vallei totdat bleek dat er een foutief bericht was doorgegeven aan de radionieuwsdienst.

Gert A. van Beek is amateur-historicus en actief lid van de Historische Vereniging 'Oud Veenendaal'

Bronnen

Huibers, J., *Toen het water kwam...*

(Overberg 1955)

Jaarverslag 1855 P&T (Nederlands PTT Museum, Den Haag)

Scheur, Martin van, *Watersnoodramp 1855*. Scriptie. (z.p. 1998)

Valkenburg, Rik, *Toen de vloed over het land raasde* (Veenendaal 1995)